

O ÎNCERCARE DE RECUPERARE A UNUI MODEL ARHITECTURAL. LOCUINȚA TRADITIONALĂ DIN ZONA CERU BACAINȚI, JUDEȚUL ALBA

Toma Goronea

I. Prezentarea evoluției localității în baza informațiilor oferite de hartile iosefine din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea

Întocmite în perioada 1763-1785, la comanda Curtii Aulice Veneze, aceste hărți au un caracter predominant militar, drept pentru care s-au cules informații complete cu privire la relief, cursuri de ape, drumuri, localități, toponime toate cu o riguroasă evaluare a cotei de nivel. Acțiunea de cartografiere pregătea reluarea ofensivei Imperiului în Principatul Transilvaniei și oferea importante precizări cartografice, utile și din punct de vedere administrativ.

Este cunoscut faptul că Biserica era o a doua forță în stat, după cum o definește o cunoscută sintagmă specifică Imperiului austriac, potrivit căreia imperiul se sprijinea pe o armată în mișcare, una în genunchi și una în umbră. Mai mult, trebuie să reamintim uriașele eforturi prin care se căuta repunerea în drepturi a Bisericii Catolice în Principat. Acest aspect, pe lângă interesul militar, politic și administrativ, ne permite să constatăm redarea, pe lângă forme de relief, drumuri strategice, poduri, vaduri, etc. și a tipurilor de așezare, mergând până la detalii de amplasament în care se notifică precis numărul de gospodării și existența edificiilor de cult, precum și a materialelor de construcție din care acestea din urmă au fost realizate.

Am făcut această sintetică observație pentru a certifica acuratețea informațiilor pe care hartile le ofera. Cu privire la zona aflată în cercetarea noastră, aceste documente consemnează, pentru perioada 1763-1785, următoarea situație existentă: fondul silvic și fondul funciar – rezultat din lazuire și incendiere de păduri, cursurile de apă, drumurile, așezările, mergând în rigoare până la reprezentarea gospodăriilor existente la acea dată. Pentru analiză detaliată a contextului, am recurs la compararea hărților iosefine cu prezentele redactări cartografice precum și la interviuarea unor informatori locali, cu vârste cuprinse între 65 și 80 ani, în vederea recuperării de toponime. S-a pornit de la analizarea zonei cuprinse între cursul râului Mureș și localitățile Saracsau și Bacainti, după care s-a urcat pe cursul Văii Bacaintiului, pe care, în amonte, se afla astăzi centrul comunei Ceru Bacainti.

Astfel, între Saracsau și Bacainti constatăm pentru cursul râului Mureș un traseu aproximativ similar cu cel actual. Sunt prezente și insulele din albia Mureșului, dintre care astăzi s-a mai păstrat doar una, aflată în imediată vecinătate a localității Bacainti, în apropierea brudinei.

Avansând în amonte pe Valea Bacaintiului hartile iosefine consemnează o așezare adunată dezvoltată de-a lungul cursului de apă. Cu acest prilej, constatăm existența în localitatea Bacainti a unui număr de 47 gospodării, patru mori, o biserică de zid și o serie de loturi cultivate ca grădini și livezi, dintre care se remarcă și șase loturi cultivate cu vită de vie. Parcurgând cursul de apă spre amonte, observăm un grup restrâns de gospodării cu toponim necunoscut la 1763, dar care în prezent corespunde actualei localități centru de comună Ceru Bacainti. Aceasta separare nu a fost una întâmplătoare, întrucât pe cursul văii, în amonte de localitatea Bacainti, pe harta iosefină sunt figurate zone mlăștinoase, improprie unei așezări.

Bacaintiul, atestat documentar pentru prima oară în anul 1287 sub denumirea de *terra Bakay*¹, avea în prima jumătate a secolului al XVII-lea, conform conscripției de la 1733 a episcopului Inochentie Micu, un număr de 60 locuitori pastorați de 4 preoți, doi greco-catolici și doi ortodocși². Grupul de case din această zonă era alcătuit din 13 gospodării și o moară și avea strânse legături cu localitatea consemnată în acea epocă sub denumirea de Curpeni. Nucleul celor 13 gospodării consemnat la sfârșitul secolului al XVIII-lea va avea o evoluție demografică și de fond construit nemăiîntâlnită în zonă, astfel că, la 1866 micul cătun menționat, după un interval de aproape un secol, își construiește o biserică de zid, după cum rezultă din inscripția incizată regăsită azi pe menșa altarului. Așezarea de aici dobândește în timp, din punct de vedere administrativ, statutul de comună, în jurul căreia gravitează atât cătunele consemnate în hartile iosefine, cât și altele, dezvoltate în urma fenomenului de roire, menționat de către C. Suciu, precum și de documentele cadastrale și administrative ale primei jumătăți a secolului XX.

Fig. 1. Detaliu din hartile iosefine pentru zona Ceru Bacainti

¹ Coriolan Suciu, *Dictionar istoric al localitatilor din Transilvania*, vol. I, București, 1967, p. 60.

² Nicolae Josan, Gheorghe Fleser, Ana Dumitran, *Oameni și fapte din trecutul județului Alba în memoria urmasilor*, Alba Iulia, 1996, p. 32.

Asezarea de la Ceru Bacainti este atestata documentar la 1909, sub denumirea de *Bokajfelfalu*³. Desigur, din punct de vedere al existentei comunitare cu gospodarii încheigate, atestarea documentara nu este relevanta, din moment ce aici, la 1866, se ridica o biserică de zid, lucru ce presupune un efort financiar mare pentru comunitate, posibil numai în urma unei economii pastoral-agrară eficiente, reliefând totodată și o creștere a bunăstării nucleelor familiale de aici. Aceste nuclee sunt alcătuite din trei generații ce convietuiesc în aceeași gospodărie, unde *pater familiae*, cel mai în vârstă dintre ei, este și conducătorul acesteia. Cutuma locului dovedește arhaismul nucleului familial, perpetuat până în prima jumătate a secolului XX. Nedivizarea proprietății, precum și perpetuarea prin mostenire a casei parintesti și a unei părți mai mari din avere către ultimul născut, de obicei de sex bărbătesc, reprezintă reguli ancestrale de propăsire a familiei formate din trei generații. Aceasta cutuma a stat probabil la baza dezvoltării ca așezare principală a localității Ceru Bacainti, la baza perpetuării și creșterii puterii economice a cătunelor Curpeni, Bulbuc și Valea Mare, și totodată a generat fenomenul de roire discutat anterior.

Harta iosefina consemnează 40 de gospodării pentru toponimul Curpeni, o moară și o biserică de zid, care își păstrează amplasamentul până în zilele noastre. Curpeniul, așezare care conform bibliografiei de specialitate este atestată documentar în anul 1805 sub denumirea de *Kürpény*⁴, apare pe harta iosefina ca un nucleu bine încheiat ce depășește la acea dată categoria de cătun. Astfel, menționarea cartografică dintre 1763 și 1785 coboară atestarea documentară cunoscută până în prezent. Aspectul legat de cutuma discutat la Ceru Bacainti se rasfrânge în egală măsură și aici, astfel ca așezarea de la Curpeni este matca unei roiri ce are loc la sfârșitul secolului al XIX-lea, în urma căreia se va constitui cătunul Viezuri, neconsemnat de harta iosefina. Acest cătun de mici dimensiuni și cu slabă putere economică, ca și cele născute de asemenea din fenomenul de roire, erau fie în arealul consacrat din punct de vedere administrativ al centrului de comună, fie inițial socotite ca parte integrantă a cătunului matcă.

Urmând în amonte cursul de apă ce ne conduce spre așezarea Bulbuc, pe un vârf de deal, se află consemnat în harta iosefina toponimul *Bulbuc*. Aceasta așezare număra la acea dată 30 de gospodării și o biserică din lemn. Un simbol specific rigorii administrației austriece și interesului ei în această zonă este figurat grafic printr-o spânzurătoare, pe cel mai înalt deal din zonă, *Vârful Magurii*. Memoria locului nu păstrează acest aspect, el a fost probabil uitat ca urmare a politicii de relaxare fiscală promovată de nou înființatul stat român în vederea încurajării creșterii economice, rezultată aici din ocupațiile tradiționale agro-pastorale. Acest aspect politico-administrativ de după 1918 a dus la o

³ Coriolan Suciu, *Dictionar istoric*, p. 134.

⁴ *Ibidem*, p. 184.

dezvoltare a localitatii, relevata de noua biserica de zid amplasata pe locul fostei biserici de lemn.

Fig. 2. Catunul Bulbuc. Biserica actuala

Astfel, în anul 1905 comunitatea reuseste sa ridice o biserica de zid, impozanta pentru o zona de munte, cu planimetrie tip biserica-sala si care, spre vest si spre sud, a fost dotata cu doua monumentale portaluri, purtate de trainice fusuri de coloana, încoronate cu capiteliuri cu astragala de factura bizantina, având o decoratie floare de lotus stilizata. Un alt aspect arhitectural ce intra în dotarea acestei biserici este un turn masiv, care încalca pronaosul.

În apropierea izvorului pâ râului numit *Valea Mare*, pe harta iosefina era consemnat, sub denumirea de *Valea Bulbucului*, un sat cu un nucleu de 35 de gospodarii si sapte mori. Prima atestare documentara dateaza din 1733, când localitatea era cunoscuta sub numele de *Válya*⁵.

Comparând consemnarile facute de hartile iosefine cu privire la aceste asezari si catune cu clasificarea facuta de Lucia Apolzan pentru zona muntilor Apuseni, putem distinge trei tipuri principale: asezari cu case risipite pe înaltimi, asezari cu casele împrastiate de-a lungul vailor si asezari îngramadite în mici depresiuni⁶. În aceasta tipologie se încadreaza si satele aflate în atentia noastra. Curpeniul este o *asezare cu casele împrastiate de-a lungul vailor*, Bulbucul corespunde *asezarii cu casele îngramadite în depresiune*, pentru aceasta zona însa cota de nivel îl determina sa se abata de la regula. Aici, în loc de depresiune, avem un platou înalt ce face posibila *asezarea „îngramadita”*, conform tipologiei, dar prezenta unei bune parti din proprietate în apropierea gospodariei, livezi si fânat, ne îndreptateste sa o apreciem ca o mixtura între cele doua tipuri, îngramadita si risipita. Cealalta asezare, *Valea Mare (Valea Bulbucului)*, este o *asezare de tipul risipita de-a lungul vailor*. Aceste trei localitati, la care se adauga si satul Bacainti, le consideram a fi fost *sate matca* ce au stat la baza fenomenului

⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 230.

⁶ Lucia Apolzan, *Carpatii – tezaur de istorie. Perenitatea asezarilor risipite pe înaltimi*, Bucuresti, 1987, p. 186.

de roire. Astfel, din satele matca Bacainti si Curpeni s-a format asezarea Ceru Bacainti, din care, în urma cresterii demografice, s-au format la rândul lor catunele *Dumbravita* si *Cucuta* atestate documentar abia în 1956⁷, precum si catunul *Bolovanesti* atestat la rândul sau târziu, în 1954⁸ si catunul *Fântânele*. Din Curpeni s-a format si catunul *Viezuri*, iar din Valea Mare (Valea Bulbucului), catunele *Grosi*, atestat în 1954⁹ si *Fântânele*.

II. Arhitectura de piatra – tehnici de constructie

Bazându-ne pe informatiile documentare existente, coroborate cu rezultatele muncii de teren, constatam ca, de la sfârșitul secolului al XVIII-lea si pâna în prezent, comunitatea umana din zona cercetata ducea o viata simpla, fara pretentii, în concordanta cu mediul natural înconjurator si resursele pe care le oferea zona. Cu privire la materialele de constructie, pe Valea Ceru Bacainti au existat si exista depozite de roci sedimentare, încadrabile în categoria gresiilor, calcarelor si a sisturilor grafitoase. Primele doua categorii de roci se afla în depozite aluvionare, atât de o parte, cât si de alta a vaii. Acestea ofera un bun material de constructie, precum lespezi si blocuri de piatra de diferite grosimi, cu forme naturale aproape paralelipipedice. Din depozitele de sisturi grafitoase si marna, printr-o prelucrare sumara (spituire, despicare), fara multa experienta în tehnica fasonarii pietrei, se poate provoca clivarea acestora, fie în lespezi cu grosimi controlate, fie în blocuri de mai mari dimensiuni.

Localitatea Ceru Bacainti, datorita vaii care o strabate, beneficiaza din belsug de materiale de constructie pentru casele de zid. Desi în arealul comunei se afla la dispozitie un bogat fond forestier, în mod normal deosebit de utilizat la constructia caselor din zonele de munte, la Ceru Bacainti au fost alese predominant piatra si argila ca materiale de constructie.

La baza conceptului local de planimetrie a stat desigur casa de lemn, specifica zonelor montane cu platouri, depresiuni si vai. Aceasta solutie simpla a fost transpusa la Ceru Bacainti în piatra (a se vedea plansa 1). Este vorba de casa bicelulara (casa dinainte si tinda cu usa mediana pe axul lung al planului, în peretele despartitor), având târnatul pe latura lunga. Accesul este facut din târnat în tinda. De cele mai multe ori, casa este amplasata în panta, dificultatile legate de constructia pe teren înclinat fiind învinse cu ajutorul pietrelor din care se construiesc zidurile. Terenul din spatele constructiei este nivelat, deseori intrarea pe o latura a târnatului fiind pastrata la nivelul solului. În spatiul obtinut sub târnat si casa, în panta, sunt amenajate frecvent cotete de pasari si, respectiv, pivnite ce pastreaza alimentele ferite de gerul iernii¹⁰.

⁷ Coriolan Suciu, *Dictionar istoric*, vol. I, p. 214.

⁸ *Ibidem*, p. 93.

⁹ *Ibidem*, p. 272.

¹⁰ Lucia Apolzan, *Carpatii – tezaur de istorie*, p. 94.

Forma dreptunghiulara a fundatiei corespunde de cele mai multe ori celor doua încăperi si târnatului, atunci când casa nu era amplasata în panta. Pentru amplasarea în panta, traseul fundatiilor beneficiaza de o zidarie paralela cu latura lunga si alta transversala, corespunzatoare planimetriei încăperilor de la parter, solutie care crea doua încăperi de pivnita fara corespondenta cu desfasurarea târnatului pe latura lunga. Târnatul, în aceasta situatie, are o temelie din piatra fara liant (zidarie seaca din lespezi). În situatia în care casa se amplaseaza în panta, din care beneficiaza numai latura scurta, arareori asistam la existenta unui compartiment de pivnita sub casa. În aceasta situatie, diferenta de nivel este valorificata doar sub târnat unde se creeaza o camera si un cotet de gaini cu zidarie închisa, zidarie în care se practica o usa pentru camera în mediana laturii lungi, iar pentru gaini doua deschideri de tip obloc.

Acolo unde mica lunca creata de o parte si alta a cursului de apa ofera un loc de casa relativ plan, accesoriile gospodaresti de tip pivnita si de adăpost pentru animale domestice (porci si pasari) nu mai sunt sub casa. S-a mai întâlnit si o combinatie *ad-hoc* de cotet pentru pasari si cotet de porcine, cu structura de piatra si acoperis de lespezi

Anexa cu functie de pivnita de tip semibordei, desi nu are legatura cu fundatia, utilizeaza aceleasi materiale solide si liant. Aici merita sa consemnam utilizarea boltii semicilindrice, realizate de asemenea din lespezi de piatra

sedimentara cu pori mari (material usor), sau roca care cliveaza în placi subtiri, legate de asemenea cu argila în amestec cu nisip. Acest aspect tehnic de acoperire a pivnitei depaseste maniera de constructie relativ empirica a zidului de piatra în tehnica tesuta a fundatiilor si elevatiei caselor de piatra mai vechi din zona, probabil cele din secolul al XIX-lea, fapt care ne îndreptateste sa afirmam ca pe lângă practicarea mai putin profesionista a ridicării caselor de zid, prin experienta transmisa din tata în fiu, au existat si meseri calificati ai zonei. Acestia realizeaza o zidarie tesuta din asize de piatra sortate, în care elementul reper era grosimea unitara a lespezii în zidaria supratarana, iar la colturile de zid supratrane si în fundatii utilizeaza blocuri de piatra de mari dimensiuni¹¹.

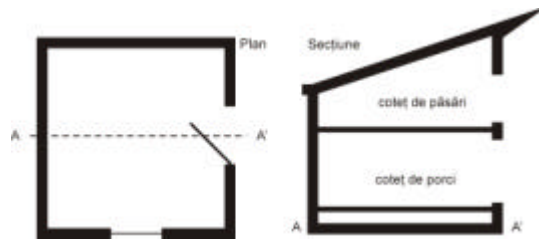

Fig. 3. Ceru Bacainti. Planul si sectiunea unei anexe de piatra, cotet de porcine si pasari

¹¹ I. Godea, *Arhitectura la români de la obârsii la Cozia*, Oradea, 2007, p. 31.

Fig. 4. Ceru Bacainti. Pivnita cu bolta semicilindrica din lespezi tesute

Tehnologia de lucru utilizata este zidaria tesuta, realizata din lespezi de piatra legate cu argila în amestec cu nisip. Materialul solid era lespede de piatra riguros sortata, în care elementul reper era grosimea. Sortarea lespezilor si punerea lor în opera prin tehnica tesuta, realizau paramente cu asize de o orizontalitate aproape ideala.

Fig. 5. Ceru Bacainti. Detalii de zidarie supratrana si fronton

La colturi (unghiurile drepte ce închid planimetria generala a constructiei) utilizau blocuri mari de piatra despicata sau bolovani de râu cu o forma relativ paralelipipedica. Acest fapt dovedeste ca mesterii pietrari intuiau vectorii de descarcare dati de o usoara abatere de la verticala a zidariei supratrane si de împingerile provocate de grinzile din lemn dispuse transversal, care în aceasta zona nu se rezemau pe umar de zid ci erau încorporate la limita superioara a zidariei supratrane. De la acest nivel un volum de zid format din trei sau cinci asize din lespezi încalcau aceasta orizontala si

realizau la nivelul ultimei asize reazemul pentru pana de lemn sprijinita direct pe zid, pana intermediara si pana de coama când învelitoarea în doua ape era realizata din sisturi sau falii existente în depozitele aluvionare din albia râului ce traversa localitatea (vezi plansa 2).

Practicarea gurilor de fereastră adopta solutia empirica de gol dreptunghiular sau patrat, închis la partea superioara printr-o lespede monobloc de mari dimensiuni. Dupa ce mestesugul zidariei în piatra se perfectioneaza în zona, deschiderile de usa si de fereastră se încheie la partea superioara prin arce de descarcare. Acestea sunt realizate din lespezi de piatra riguros sortate, legate de asemenea cu liant de argila si nisip.

Fig. 6. Ceru Bacainti.

Diverse solutii de încheiere pentru goluri de fereastră si usa de pivnita

Intradosul acestui arc de descarcare, în relatie cu lespedea monobloc sau cu grinda de lemn de esenta tare de pe care se naste, creeaza un timpan înzidit. Golul de fereastră din acest timpan, cu functie de ventilare, este specific doar usii de pivnita, având o forma dreptunghiulara, cu latura lunga pe verticala.

Finisajul interior si exterior utilizat este cunoscut în zona sub denumirea arhaica de *muruiala*. Un alt aspect benefic al zonei este si prezenta argilei, care prin degresare cu nisip si în amestec cu vegetale de tip decort sau fragmente de paioase produce un liant excelent pentru tencuirea paramentului exterior si interior al casei din zid. Pentru fundatie si elevatie, compozitia liantului este alcatuita din parti proportionale de argila si nisip. Acest amestec a fost folosit doar pentru tencuieli si pentru podina locuintei. Se cunosc în zona situatii în care experienta de secole a condus la utilizarea unui aditiv în acest liant, în special pentru constructiile aflate pe versantii însoriti, sau pentru case cu expunere sud-estica. Astfel, pentru a se evita craparea si pierderea apei libere din amestec dupa echilibrarea hidrostatica, se adauga în liantul folosit sare grunjoasa. Proportiile amestecului sunt: trei galeti de argila, una de nisip aspru si o mâna de sare grunjoasa.

Mai târziu, probabil la sfârșit de secol XIX si început de secol XX, paramentele vechi sunt îndepartate si tencuiala noua este realizata din amestec de var pasta si nisip. Spoirea sau zugraveala a fost realizata din pasta de var gras dizolvata în apa, rezultând o culoare alba, fie

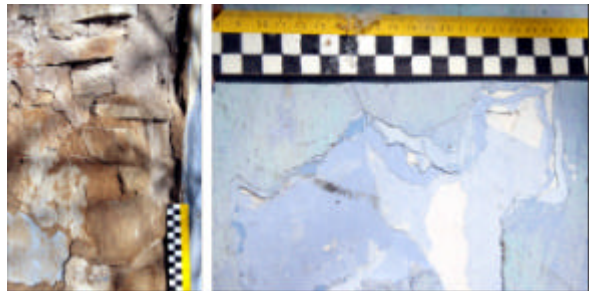

Fig. 7. Ceru Bacainti. Exemplu de muruiala si spoiri succesive în stilul „mândra marie”

ca, peste tencuiala de argila si var-nisip, se spoia cu piatra vânată (sulfatul de cupru) dizolvat în apa, rezultând culoarea cunoscuta generic sub termenul „mândra marie”.

Târnatul, ca si element arhitectonic de fatada principala, se inspira din solutia târnatului de la casa de lemn caracteristica pentru versantul rasaritean al Muntilor Apuseni. La cerce-tarea *in situ* a acestui element, am întâlnit la nenumarate case în ruina un târnat dezvoltat pe toata latura lunga, cu intrare dispusa în corespondenta cu usa de intrare din târnat în tinda. Acest tip de târnat avea una din extreme înzidita, corespondenta cu limita exterioara a planului de tinda pentru latura scurta a tinzii si implicit a târnatului. Tot în acest zid ce închidea târnatul, se practica o mica fereastră oarba, la cealalta extrema fiind doar un parapet înzidit cu stâlp de colt. Parapetul târnatului purta doi stâlpi la extreme si unul sau doi stâlpi intermediari realizati de asemenea din piatra. Acestia purtau, la limita lor superioara, cosoroaba acoperisului în doua ape.

Un al doilea tip de târnat, ce se abate de la solutia casei de lemn, este târnatul dezvoltat doar pe latura lunga a camerei de locuit (casa dinainte). Acesta avea intrarea pe latura scurta, indiferent de orientarea fata de punctele cardinale ale acestei fatade purtatoare de târnat. În capatul opus intrarii, se afla usa de acces în tinda. De aceasta data planimetria tinzii nu mai corespunde casei dinainte, având axul lung pe transversala planului de casa, iar în dimensiunea laturilor lungi ale acesteia intra si latimea târnatului, accesul din tinda în casa dinainte ramânând cel traditional, cu o usa practicata în peretele despartitor dintre cele doua încăperi.

Pentru accesul în târnat, era realizata o scara, executata de regula din trei elemente monobloc din gresie, ce confereau acesteia componenta de treapta si contra-treapta. Parapetul târnatului are o înaltime

cuprinsa între 0,8 si 1 m maximum. Grosimea zidului parapet este egala cu cea a fundatiei si a zidariei supraterane perimetrale, ca de altfel si cea a peretelui de compartimentare dintre cele doua încăperi. Indiferent de lungimea târnatului dezvoltata pe axul lung al celor doua încăperi, sau numai pe cea a casei dinainte, intrarea dintr-o camera în alta se facea prin usa decupata în zidul despartitor, pozitionata pe axul lung al casei. Deasupra parapetului, se dezvoltă,

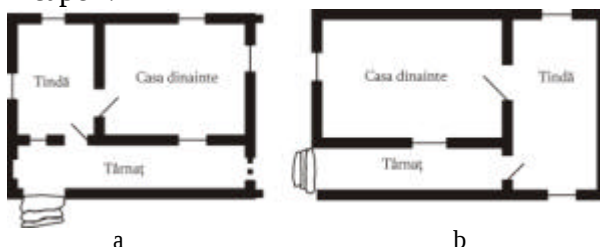

Fig. 8. Ceru Bacainti. Plan de casa: a) cu târnat dezvoltat pe toata lungimea fatadei; b) cu târnat dezvoltat numai pe lungimea casei dinainte

în funcție de lungimea acestuia, doi stâlpi pe extremele laturii lungi și unul sau doi stâlpi intermediari.

Se cunosc și situații în care prezența târnatului pe desfășurarea laturilor lungi ale celor două încăperi creează și accese de uși separate pentru fiecare cameră în parte, soluție atipică casei tradiționale cu târnat, chiar dacă acest aspect nu anulează ușa mediană ce face legătura între cele două încăperi. Târnatul, indiferent de dispunerea acestuia față de axul lung al casei rezolvă problema de comandare a celor două încăperi. Pe durata anotimpurilor reci, intrarea din târnat în tindă pe o scară și apoi comunicarea dintre tindă cu casa dinainte prin ușa mediană realizează, pentru casa dinainte, un microclimat termic constant și fără variații în comparație cu cel din tindă. Acest mod are o logică susținută de tipologia de bază a acestei case, casa cu vatră liberă.

Pentru casa de piatră bicelulară, învelitoarea era din jipi de paie de cereale, purtate de o structură de capriori din lemn de esență tare decojiti, numiți în partea locului *corni*. Aceștia purtau la rândul lor o astereală alcătuită dintr-o rețea de ruzi din lemn de mesteacăn decojite parțial. Aceasta decojire parțială este rezultatul unei experiențe îndelungate, care avea drept scop împiedicarea crăpării lemnului fixat pe capriori¹².

Fig. 9. Ceru Bacainti. Casa veche cu învelitoare din paie în patru ape și detaliu cu tehnica realizării acesteia

Învelitoarea din jipi de paie necesită un strat gros, bine prins de astereala capriorilor prin nuiiele de alun. Structura de „sarpanta” și învelitoarea din paie cu o grosime considerabilă,

pentru a fi eficientă la intemperii, trebuia să fie înaltă, astfel ca înălțimea acesteia de la cosoroba la coama era mai mare¹³ cu două treimi decât zidăria portantă supraterană din zid, coama fiind prevăzută din loc în loc cu vârfuri de lemn care o consolidau și o făceau rezistentă la vânturi puternice. Acest tip de învelitoare din paie de regulă este specific caselor de lemn din zonele de munte ale Apusenilor, acolo unde nu este la îndemână lemnul de rasinoase. Învelitoarea de paie era în patru ape, aici însă se face o abatere de la această tipologie, și învelitoarea din jipi de paie va fi folosită la acoperișul în două ape. Acoperișul în două ape era impus și de calcanul din piatră al acestora.

Învelitoarea din lespezi de piatră naturală rezultată din sisturi grafitoase era de asemenea în două ape, dar putea acoperi doar o locuință unicelulară, întrucât structura din capriori fasonați prin decojire și rețeaua de ruzi nu putea fi stabilă pentru o planimetrie de casă bicelulară.

¹² Informator Savu Ion, 58 ani, Catunul Bulbuc, Ceru Bacainti.

¹³ I. Godea, *Arhitectura la români*, p. 22.

Fig. 10. Ceru Bacainti. Acoperis si structura de sarpanta cu învelitoare din lespezi de piatra

În cazul acoperisului cu învelitoare din lespezi de piatra, panta celor doua ape este foarte puțin înclinata, deoarece învelitoarea din lespezi nu este fixata de structura de „sarpanta”, ea ramâne pe pozitie prin greutatea fiecărei lespezi suprapuse la o treime din lungimea sa de rândul superior de lespezi.

Structura de „sarpanta” este simplificata la maximum. Avem doar cosoroaba, pana mediana si pana de coama pentru fiecare apa, precum si o retea densa de capriori obligata de latimea celor mai mici lespezi de piatra folosite. Pentru mai multa stabilitate si în vederea evitarii sagetii la învelitoarea din piatra, panee intermediare sunt legate printr-o traversa din lemn de esenta tare decojita si cu un diametru relativ mic. Tot în acest scop, deasupra grinzilor transversale încorporate în latura lunga a casei unicelulare, cele cinci sau sase asize din lespezi care încăleca grinzile transversale ce poarta tavanirea erau necesare pentru a putea realiza o învelitoare cu o înclinatie mica, care sa nu antreneze caderea lespezilor de piatra.

Daca totusi acceptam ideea ca si locuinta de plan bicelular a fost acoperita cu învelitoare din lespezi, atunci zidul despartitor dintre tinda si casa dinainte trebuia sa fie încălecat de un calcan din piatra. Podul rezultat din aceasta solutie de acoperire cu învelitoare de piatra în doua ape este similar solutiei de mansardare. De aceea, în calcanul înzidit se puteau practica usi de acces de mari dimensiuni.

Ne vedem obligati sa semnalăm un aspect rezultat în urma procesului de aculturatie produs în a doua a jumătate a secolului XX. Atunci, comunitatea rurala din zona cercetata, în urma dezradacinarii si a contactului brutal cu civilizatia urbana, a început sa înlocuiasca în cele mai multe cazuri învelitorile traditionale cu cele de tigla, fapt care a condus la încărcarea excesiva a structurilor portante. Structurile din zid au început sa iasa din verticala, afectând unitatea con-structiei, iar cele din cununi de lemn sa fie dezaxate si cu o iesire din verticala într-un singur sens. Fenomenul este cu atât mai devastator, cu cât liantul folosit în zidariile de piatra este argila amestecata cu nisip, care este inferioara ca rezistenta zidariilor portante similare din mediul urban, în care liantul folosit este amestecul din pasta de var învechita si nisip. Cele mai puternic afectate de acest fenomen au fost laturile scurte ale peretilor din cununi din lemn, ca de altfel si zidul despartitor dintre cele doua compartimente. Sub acest efort, se dezintegreaza pe fragmente si temelia de

piatra seaca ce poarta cununile de talpa a cladirilor din lemn. La târnatul casei din lemn, sosii ies din verticala si se înclina pe o parte.

Pentru constructiile din piatra si cu învelitoare din acelasi material se realizau camere deosebit de scunde, rezultate de cele cinci sau sase asize de piatra suprapuse nivelului de încorporare a grinzilor transversale, care aveau rol de tiranti pentru stabilitatea

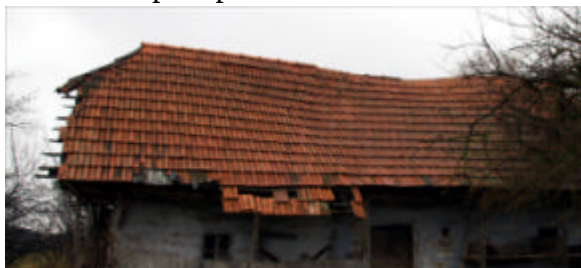

Fig. 11. Catunul Bulbuc. Exemplu de încărcare excesiva a structurilor portante

zidariei portante si de structura de tavanire din scândura alaturata. Insuficienta izolarii termice si de permanentizare a caldurii din vatra obliga la o muruiala din argila amestecata cu nisip si pleava.

Vatra casei (cota 0 interioara sistematizata) era alcatuita dintr-un amestec de argila si nisip, a carei orizontala se situa sub cununa de talpa si avea o grosime cuprinsa între sapte si zece centimetri. Se întretinea printr-o umezire urmata de maturare, dupa care la intervale mai lungi de timp se împrastia un strat superficial de nisip usor de batatorit. La o uzura accentuata, vizibila prin denivelari mari, aceasta era refacuta. Acest amestec din care rezulta vatra casei devenea un bun izolator termic si asigura un microclimat interior sanatos.

Casa cu vatra libera este tipica regiunilor muntoase din Ardeal. Casa, din punct de vedere planimetric, are aceeasi solutie descrisa mai sus, atât în ceea ce priveste planimetria generala, cât si relatia târnatului cu cele doua încăperi. Important este urmatorul aspect, care si defineste acest tip de casa. Aceasta vatra este pozitionata în coltul de lânga peretele despartitor al odaii de locuit, respectiv al casei dinainte. Deasupra acestei vetre se afla un cos piramidal¹⁴.

În ceea ce priveste solutia vetrei deschise din zona, redam, folosind sursele orale intervievate de noi, urmatoarea situatie, în prezent disparuta. În casa dinainte, în coltul peretelui despartitor, era zidita o instalatie de încălzit si gatit numita la Ceru Bacainti *ploatan*, având o vatra de *bediuc* (fonta), cu doua *cariji*. Aceasta vatra era încorporata relativ etans într-o rama din acelasi material (*bediuc*), care era rezemata pe trei laturi ale ploatanului, având si un cuptor de copt pâine si preparat hrana. Acesta reda de fapt tipul rudimentar al sobei cizma.

Pe latura scurta, dinspre încăpere, ploatanul avea un usor avancorp de multe ori egal cu latimea vetrei din *bediuc*, si care avea la partea superioara

¹⁴ R. Vuia, *Câteva observatii si constatarii asupra pastoritului si a tipurilor de case la români*, în *Studii de Etnografie si Folclor*, vol. II, Bucuresti, 1980, p. 171.

o vatra corespondenta pe orizontala cu vatra camerei de ardere. Vatra avancorpului comunica cu vatra camerei de ardere printr-o fanta decupata în latura lunga a ploatanului, cu o lungime data de lespede care închidea la partea superioara aceasta fanta si o înaltime de 8-10 cm. Fanta servea la scoaterea jarului cu un vatrai, pe vatra deschisa a avancorpului, unde pe jar se putea pregati hrana, iar, secundar, la iluminatul pe timpul noptii, raspândind o lumina difuza¹⁵.

III. Arhitectura din lemn – tehnici de constructie

Materialul de baza este lemnul de esenta tare, prezent în zona prin doua subspecii ale stejarului, cunoscute în zona sub denumirea de gârnete si cer. Din aceste esente, prin cioplire cu barda, se executau cununile de lemn cu sectiune dreptunghiulara. Aceasta sectiune dreptunghiulara nu era întâmplatoare, întrucât cununile erau asezate succesiv una peste alta pe latura mica. Aceasta dispunere fructifica la maximum rezistenta mecanica a cununii si a esentei din care a fost fasonata prin cioplire.

Tehnica de îmbinare a cununilor era chertarea rotunda, majoritara în zona, specifica cununilor din esenta tare si care se putea realiza cu dotari si cunostinte tehnice minime. Ca unelte erau suficiente barda, securea si coarba cu sfredel din metal cu pas mare.

Pe teren am întâlnit si chertarea în coada de rândunica, care de regula s-a utilizat si se utilizeaza pentru îmbinarea cununilor din lemn de rasinoase, transpusa aici pentru cununile din lemn de esenta tare. Aceasta solutie de chertare în coada de rândunica dovedeste o influenta venita din afara zonei. Desi acest tip de chertare cere un plus de profesionalism, executia ei pe esente lemnoase neadecvate produce fenomenul de dezasamblare, provocat de fisurarea lemnului, întrucât se taie fibra rigida a esentei tari, cununa despicându-se în lung în zona de chertare, datorita sectionarii oblice a fibrei rigide a esentelor tari.

De asemenea, chertarea în coada de rândunica pentru esentele tari nu poate fi fasonata corect, aspect care distanteaza cununile între ele. Acest tip de chertare, ce se preteaza la esentele de rasinoase, realizeaza o etanseitate între cununi. Utilizarea lui la esentele tari poate fi apreciata ca un viciu de executie, responsabil în egala masura de dezasamblari si iesiri din verticala, mai cu seama în situatiile în care învelitoarea

Fig. 12. Catunul Bulbuc. Tehnici de îmbinare a cununilor: a) chertarea rotunda si b) în coada de rândunica

¹⁵ Informator: Giurgiu Aurel, 64 ani, Ceru Bacainti.

traditionala din paie în patru ape din aceasta zona a fost înlocuita cu învelitori din tigla în doua ape.

Un element important al casei de lemn realizate din cununi este cununa de talpa si cununa de cosoroaba, care au sectiuni sporite fata de cununile comune din care este alcatuita casa. În ceea ce priveste sectiunea cununii de talpa, aceasta este de aproape trei ori mai mare decât sectiunea cununilor comune, iar sectiunea cosoroabei este usor supradimensionata pentru latura lunga a sectiuni.

Fig. 13. Catunul Bulbuc. Temelie din piatra seaca si tipuri de îmbinari ale talpilor

Alt element de structura a casei de lemn sunt grinzile transversale ce poarta tavanul din scândura. Si acestea se asambleaza prin chertarea amintita în cununa de sub cosoroaba. Sosii sau stâlpii târnatului sunt fixati în talpa si cosoroaba prin nut.

Deschiderile de usi si ferestre utilizeaza montanti verticali (usciori) cu sectiunea egala cu a cununilor si asamblati la extreme prin nut. În partea inferioara, usciorii de usa se asambleaza în cununa de talpa, iar în partea superioara într-o cununa. Ferestrele se dezvoltă în verticala pe dispozitia a cinci sectiuni de cununa si au de asemenea montanti verticali asamblati în tehnica nutului în cununi. Precizam ca fereastra traditionala care se adapteaza tehnicii casei de lemn din cununi, avea ca dimensiune decupajul rezultat în doua jumutati de cununa suprapuse, solutie care nu altera rezistenta acestora pe verticala. Supradimensionarea ferestrei întâlnite în zona poate fi un viciu tehnic, care se face responsabil de dezmembrarea în timp a cununilor, în care se decupeaza goluri de fereastra supradimensionate fata de dimensiunea golului de fereastra initial.

Temelia casei de lemn era alcatuita din lespezi de piatra fara liant. Ea poarta cununa de talpa. În situatia în care casa este asezata în panta, între temelia care poarta talpa laturii lungi si talpa târnatului se creeaza un spatiu liber, folosit drept cotet de pasari. Daca panta este deosebit de accentuata si se dezvoltă pe axul lung, atunci temelia care poarta cununile de talpa este o zidarie legata cu liant din argila si nisip, iar sub casa dinainte si partial sub tinda se creeaza o pivnita dintr-o încăpere sau doua (a se vedea plansa 3).

Târnatul este un element planimetric si structural dezvoltat pe latura lunga a celor doua încăperi. Partile componente ale acestuia sunt cununa de talpa a târnatului, care este paralela cu cununa de talpa a casei propriu-zise si care se distanteaza de cununa de talpa a casei cu o marime egala cu dimensiunea laturii scurte a târnatului. Târnatul este personalizat prin stâlpi

fasonati care se leaga prin nuturi în talpa târnatului si cosoroaba acestuia. Între stâlpi se monteaza un parapet din scândura fixata pe partea exterioara a cununii de talpa a târnatului, iar la limita superioara a parapetului scândura se fixeaza în grinda de pervaz care consolideaza la acest nivel stâlpii.

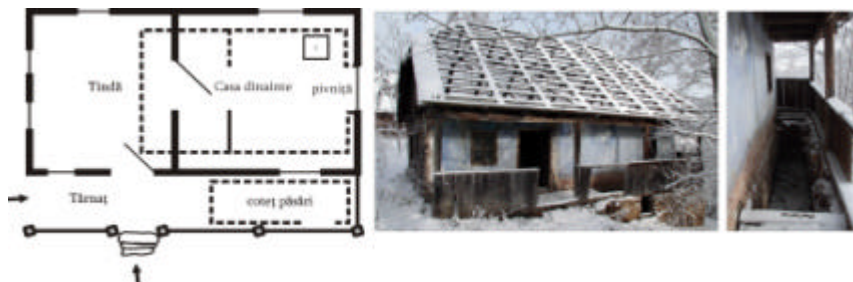

Fig. 14. Catunul Bulbuc. Casa cu târnat dezvoltat pe toata lungimea fatadei si cotel de pasari la subsol

Accesul în târnat se face ca si în cazul constructiilor de zid, fie pe latura mica a acesteia, fie pe latura lunga, în acest caz amplasarea ei corespunde usii de acces în tinda. Numarul de trepte realizate din elemente monobloc din roca sedimentara, de regula gresie, variaza în functie de înaltimea temeliei, iar ultima treapta corespunde cu podeaua din lemn a târnatului.

Un caz aparte îl constituie elementele ornamentale întâlnite la o casa din lemn din catunul Bulbuc, amplasata pe platoul din spatele *Pietrei Mici*. Detaliul ornamental este alcatuit printr-un decupaj în cosoroaba târnatului care sugereaza un echin de coloana care de o parte si alta are decupati, de asemenea, în cosoroaba pe sectiunea îngusta a acesteia, doi tori. Decorul nu pare sa fie întâmplator, întrucât stâlpul care corespunde acestei solutii ornamentale în urma fasonarii are un profil galbat. Solutia ornamentală este singulara si nu putem explica prezenta ei în aceasta zona. Putem doar presupune ca mesterul care a realizat acest ornament în lemn a fost un peregrin. Tot la târnat, un caz singular în zona este decorul capriorului ce se rezema pe cosoroaba târnatului unei alte case, decor care în alte zone are un caracter comun. Aceste doua cazuri ne îngaduie sa credem ca mesterii care au ridicat casele de lemn din zona nu au fost întotdeauna de-ai locului.

Casele din lemn din zona aveau acoperisul în patru ape si învelitoarea din paie. Materialele si tehnologia necesare realizarii acestui acoperis au fost dezbatute în detaliu la constructiile similare din zid. Materialele de constructie utilizate în casele din satul Bulbuc utilizeaza în alternanta fie casa de zid, fie casa de lemn, cu mentiunea ca proportia celor din urma este dominanta. În arealul cercetat, doar în satul Bulbuc am întâlnit o structura de sarpanta atipica care copiaza cu fidelitate sarpanta cu acoperis moraresc al caselor din mediul urban de traditie saseasca, dar care, în loc de învelitoare din tigla solzi, consacrata pentru acest acoperis, poarta o învelitoare din tigla trasa.

Pe interiorul si exteriorul structurilor din lemn ale constructiilor cu destinatie de locuinta se fixeaza prin cuie de fier o retea dispusa oblic pe fata exterioara si interioara a cununilor din lemn.

Aceasta solutie a fost importata în zona de la casele din lemn de pe Ariesul Mic, unde alaturi de cioplitori în lemn existau oameni specializati în confectionarea cercurilor. Acestea se executau prin despicarea în doua a unor lastari de alun nedecojiti. Mentinerea cojii prevenea uscarea brusca nedorita pentru stratul de muruiala în care ar fi produs fisuri în retea. Peste acest strat pregatitor se aplica un strat de muruiala ce era alcatuit, ca si în cazul constructiilor de zid deja discutate, din nisip, argila si elemente vegetale. Ultimul strat de finisaj al acestor paramente era alcatuit fie dintr-o zugraveala din pasta de var gras diluata în apa, ce dadea o culoare relativ alba, fie dintr-o zugraveala de tip „mândra marie”.

Anexele gospodaresti din lemn sunt de diferite tipuri, impuse de functie si destinatie, ilustrând elocvent ocupatia de baza, aceea agro-pastorala a locuitorilor din zona. Anexa caracteristica zonei are planul bicelular. Într-un compartiment era grajdul în care se adaposteau vitele, iar în cel de al doilea compartiment era sura de mari dimensiuni, în care intra un car încarcat cu fân ce se descarca în podul de peste grajd amenajat ca fânar. Sura avea doua usi de mari dimensiuni pe latura lunga prin care intra carul încarcat cu fân si se scotea carul descargat, sau dupa descarcare ramânea adapostit în acest spatiu. Pe lângă aceasta destinatie, sura avea un spatiu suplimentar cu trei laturi închise, în care se adaposteau uneltele agricole necesare pentru cultivarea pamântului, precum si cele pentru cosit si strângerea fânului. De regula, deasupra acestui spatiu se amenaja un al doilea fânar.

Dublele fânare de aici erau de mari dimensiuni, deoarece învelitoarea surii si grajdului era din paie purtate de o sarpanta alcatuita din corni si o astereala din rude pe care se legau jipi. Coama acoperisului de paie a acestei suri este întarita cu vârfari. Învelitoarea din paie a surii este deosebit de bine conservata, încât la intradosul apelor, jipii de paie, nuielele cu care sunt legati de astereala din ruzi si capriorii par noi. Aceasta stare de sanatate certifica buna compatibilitate între învelitoarea din paie si lemnul de

Fig. 15. Catunul Bulbuc. Detaliu de suport si muruiala

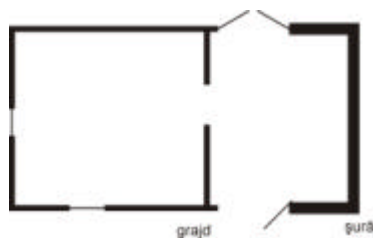

Fig. 16. Catunul Bulbuc. Planul unei anexe bicamerale, cu sura si grajd

esenta tare al capriorilor decojiti, realizati din esenta de stejar, gârnete sau cer. Starea buna a sarpantei si învelitoarei din paie ne confirma excelenta functie de depozitare a fânului în cele doua fânare.

Grajdul are urmatoarele goluri: o usa de intrare opusa casei si practicata aproape pe mediana axului lung al acesteia; pe latura din dreapta usii de intrare pentru vite era asezata ieslea în care se punea hrana vitelor, pentru alimentarea ieslei cu fân existând un gol practicat în cununile din lemn, numit *obloc*; pe latura opusa ieslei, este prezent de asemenea un gol dar de mai mici dimensiuni, postat deasupra cununii de talpa a peretilor grajdului prin care se evacua gunoiul de grajd. Este interesant la aceasta anexa urmatorul aspect. Pe conturul celor trei laturi ale surii, aproape jumătate din acestea sunt realizate din piatra iar partea superioara din cununi de lemn de esenta tare, un aspect care se abate de la regula, întrucât piatra se utiliza la casa din lemn doar pentru temelie, nu si pentru o parte din elevatie. Este un caz care conduce spre realizarea integrala a celor trei laturi ale surii din piatra, întâlnite la nu putine anexe de tip sura si grajd.

Am întâlnit în zona si anexe gospodaresti tricelulare în care doua compartimente, aflate pe extreme, aveau functie de grajd, în centru aflându-se sura.

În aceasta situatie, cununile din lemn sunt singurul material din care se ridica constructia, din piatra realizându-se doar temelia care purta talpa anexei. Prezenta a doua grajduri arata puterea materiala a nucleului familial. Aceasta anexa dovedeste ca nu pastoritul era precumpanitor în economia familiei si a comunitatii. Consemnarea cu privire la preponderenta agrara a zonei o dovedesc si marile suprafete terasate prezente pe versantii dealurilor din zona, o dovada ca în trecut se practica aici agricultura pe terase, completata cu suprafete de livezi întinse, existente în imediata vecinatate a fiecărei gospodarii. Însasi îngrasarea prin târlire a suprafetelor agricole dovedeste înca o data caracterul predominant agricol al comunitatilor de aici.

Anexele prezente prin fânarele de mari dimensiuni, demonstreaza ca, pe lângă cornute, porcine si pasari, în anotimpul rece se instala în gradina casei si staulul pentru oi. Toate aceste elemente vin sa confirme ocupatia de baza traditionala ca fiind una agro-pastorala, cu accent mai pronuntat pe elementul agricol.

IV. Concluzii generale

Cercetarea *in situ* a zonei de la Ceru Bacainti (a comunei si a localitatilor sale apartinatoare) ne-a dezvaluit existenta unui areal arhitectural si etnografic

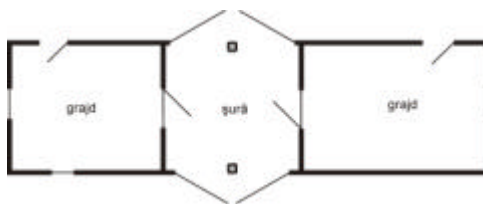

Fig. 17. Catunul Bulbuc. Planul unei anexe tricamerale, cu sura si doua grajduri

de un arhaism copleșitor, cu un vadiu specific agro-pastoral, reliefat noua prin elementele caracteristice construcțiilor de piatră și lemn. Acest fond arhitectural întâlnit de noi în zona pare ca a încremenit undeva în veacurile Evului Mediu.

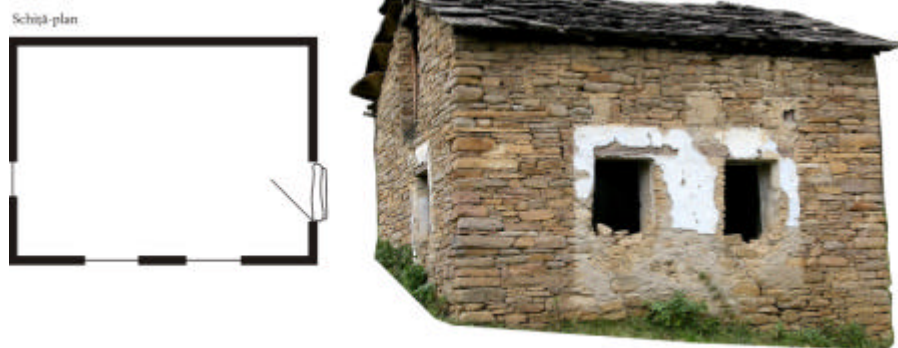
Materialele utilizate, tehnicile de lucru folosite, și mai cu seama uneltele sunt aceleași cu cele întâlnite în mediul rural al veacurilor IX-XI. Forma și utilitatea ciocanului de piatră de atunci, precum și a securii și a bardei nu au cunoscut modificări esențiale. Aici s-a construit, de-a lungul timpului, cu aceleași unelte și cu aceleași materiale, iar „mesterul” nu a evoluat, în esență, în tehnica sa de a construi. Felul în care s-au ridicat în această zonă casele din lemn și mai ales cele din piatră a rămas, în esență, credincios acestui arhetip. Putem vorbi de arhaism mai ales în ceea ce privește, de exemplu, tipul de chertare folosit, felul de fasonare a lemnului (cununa în patru fete), structura și tipul de acoperis (cu patru ape la învelitoarea de paie a caselor de lemn sau în două ape la învelitoarea din lespezi a caselor de piatră) etc. Chiar și organizarea gospodăriei în general și a casei și a anexelor în particular dovedesc un conservatorism de excepție în această zonă. Acest conservatorism își găsește o utilitate și în contextul deosebit al formelor de relief și al peisajului excepțional, dar și al vieții de zi cu zi marcate de specificul agro-pastoral, încă în mare parte nealterat. În acest areal, atât cu fond arhitectural, cât și de relief, omul modern se simte întors în urmă cu câteva secole, deși tumultul vieții contemporane se afla în imediată vecinătate, în culoarul văii Muresului.

Studiul de față a reușit, într-o bună măsură, o repertoriere a arhetipurilor arhitecturale existente, urmând ca, prin măsuri legislative de protecție și conservare, să fie demarate de către autorități programe directe de stopare a degradării patrimoniului existent, datorată în prezent factorilor de mediu, dar mai cu seama imixtiunii modernului în această comunitate.

O încercare de recuperare a unui model arhitectural

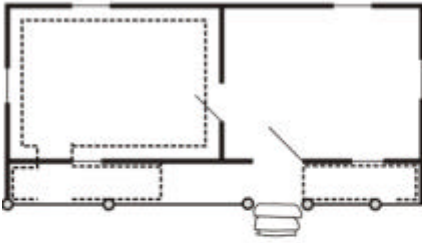

Plansa 1. Casa reprezentativa pentru arhitectura de piatra; cotet pentru porci si pasari; satul Ceru Bacainti, jud. Alba. N 45.9753; E 23.2699; altitudine 302 m; vedere sud-vest - nord-est, respectiv vest - est.

Plansa 2. Casa reprezentativa cu acoperis din lespezi de piatra; satul Ceru Bacainti, jud. Alba. N 45.9570; E 23.2734; altitudine 252 m; vedere est – vest.

Schiță-plan

Plansa 3. Casa reprezentativa pentru arhitectura de lemn; catunul Bulbuc, jud. Alba. N 46.0191;
E 23.2916; altitudine 727 m; vedere sud – nord.

AN ATTEMPT TO RECOVER AN ARCHITECTURAL MODEL. TRADITIONAL ABODE IN THE AREA CERU BACAINTI, ALBA DISTRICT Summary

Our research follows the architectural evolution of the house patterns in the remote, mountainous area of Ceru Bacainti (county of Alba, Romania) from the point of view of medieval cartographic documents as well as the construction techniques and materials used. The study aims to outline the main characteristics of uni- and bicameral houses in these rural settlements, underlining the particularity of using the wooden-house's techniques to build in stone. A striking particularity is the usage of sedimentary rock thin slabs for the roofs, replacing the more easy to use wooden tiles and straw roofs, so common in the mountainous areas nearby. In general the entire wooden architecture of the area is here translated into stone, even though wood is also found in abundance. One can also notice the architectural transformations that the stone solution imposed, such as changing from a four slopes roof to a simpler two slopes roof and various small but essential structural changes. The entire area is known in the literature as an exceptional oasis of stone buildings and deserves every effort for further scientific information recovery and adequate preservation and restoration programmes.